

מטות-מסעי

"וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים מִשָּׁה הַחַיִּיתָם כָּל נֶקְבָה" (לא, טו).

במה "נחלקו" בני ישראל עם משה רבינו, בהותירם את בנות מדין בחיים. תחילה, יש להקדים תמיהה נוספת: הנה הקב"ה בציווי על מלחמת מדין אמר למשה רבינו "נקום נקמת בני ישראל", ואילו משה רבינו כאשר ציוה את ישראל אמר להם: "לתת נקמת ה' במדין". מדוע שינה משה רבנו מהלשון שהצטווה ביאר המגיד מדבונא על דרך משל:

איש עני הציג בפני איש עשיר את מרכולתו, כלי זכוכית, כדי למוכרם לו. בשעה שהיו כלי הזכוכית מונחים על שולחנו של העשיר, עבר אחד ממשרתיו של העשיר ונתקל בשולחו. כלי הזכוכית נפלו על הרצפה ונשברו. העני תהה באותה שעה כיצד ינהג העשיר. האם יראה זאת כאחריותו ויפצה אותו על הנזק, או שמא יפול הפסד עליו.

והנה, בעודו עומד ותוהה נכנס העשיר והתריס כלפי המשרת: "איזה הפסד גרמת לרוכל זה". אמר העני בלבו: אמנם קוצף בעל הבית על המשרת בשבילי, אבל מדבריו עולה - 'שבשורה התחנתונה' - שאני הוא המפסיד.

כך גם הדבר כאן. הואיל ואמר הקב"ה למשה: "נקום נקמת בני ישראל", נמצא שגם אם ביקש הקב"ה לנקום את סבלם של ישראל, מכל מקום מדבריו משמע שדן הוא את ישראל כ"חוטאים", ולכן חטא המדיינים הוא כלפי בני ישראל. אך משה רבינו טען, לא כך הדבר, אלא יש לדון את בני ישראל כ"אנוסים", ונמצא שחטא המדיינים הוא כלפי הקב"ה.

והנה, במפרשים תהו מדוע נתחייבו בנות מדין הריגה. וביארו שדין נגזר מדין "תקלה", שהיתה לבני ישראל על ידן, כדינה של בהמה הנרבעת, החייבת להיסקל (עיין סנהדרין נה). ברם, אין הדבר אמור אלא אם נדון את בני ישראל כ"חוטאים", הרי שגרמו להם בנות מדין תקלה. אך אם נדון אותם כ"אנוסים", נמצא שלא גרמו להם בנות מדין כל תקלה וקלון.

לכן, כאשר שמעו בני ישראל ממה כי מטרת המלחמה היא "לתת נקמת ה' במדין", הבינו כי דינם הוא כאנוסים בלבד וממילא אין סיבה להרוג את בנות מדין, שלא גרמו להם תקלה וקלון. אבל משה רבינו ששמע מהקב"ה "נקום נקמת בני ישראל", הבין כי בשמיים מתייחסים לבני ישראל כחוטאים שהוכשלו ע"י בנות מדין. אם כן מן הדין יש להורגן.

"וַיִּגְשׁוּ אֵלָיו וַיֹּאמְרוּ גְדַת צֵאן נִבְנָה לְמִקְנֵנוּ פֹה וְעָרִים לְטַפְנוּ" (לב, טז).

מפרש רש"י: "נבנה למקננו פה - חסים היו על ממונם יותר מבניהם ובנותיהם, שהקדימו מקניהם לטפם. אמר להם משה (פס' דז): לא כן עשו, העיקר עיקר והטפל טפל, בנו לכם תחילה ערים לטפכם ואח"כ גדרות לצאנכם."

בין הזמירות שמקובל לומר מדי מוצאי שבת, מוצאים אנו את הפיוט הנפתח בחרוז הבא: 'המבדיל בין קודש לחול, חטאותינו ימחול, זרענו וכספנו ירבה כחול, וכוכבים בלילה'. החתם סופר זע"א (שו"ת, או"ח סי' טז) מביא שיטת נוסחאות ישנות שבהם מופיע פזמון זה בשינוי קל - במקום 'זרענו וכספנו' נכתב 'כספנו וזרענו'. אולם ברוב הנוסחאות המצויות בימינו נכתב 'זרענו וכספנו'.

את ההשאה לשינוי זה שאבו המגיהים מדברי רש"י בפרשתינו, שמשה גער בבני גד ובבני ראובן על שהקדימו את ממונם לבניהם ובנותיהם, ולכן הפך הוא את הסדר, והקדים את הטף לממון. אם כן, אף לעניינינו בודאי אין ראוי להקדים את 'כספנו' ל'זרענו'.

אלא, שאם נעיין מעט בדבר - כותב החתם סופר - נראה שלא לחינם הקדים מחבר הפיוט את הממון לטף, אלא כיון שכל החרוזים הבאים נחתמים במילה 'לילה', אף חרוז זה אמור להסתיים במילה 'לילה', וכיון שאי אפשר לכתוב 'וכחול בלילה', חייב היה המחבר לסיים את הבית במילים 'וכוכבים בלילה'.

מעתה, אם היה מקדים בעל הפיוט את זרענו לכספנו, נמצא שהדימוי הראשון 'כחול' מתייחס לבקשה הראשונה 'זרענו', כלומר - שזרענו ירבה כחול, והדימוי השני 'כוכבים בלילה' מתייחס לבקשה השנייה 'כספנו', כלומר שכספנו ירבה ככוכבים.

עד כאן נראה הכל טוב ויפה, שהרי גם חול וגם כוכבים מסמלים ריבוי, אלא, שמתוך עיון בדברי חז"ל יוצא שההיפך הוא הנכון, שהרי אמרו חז"ל (מגילה טז), שכאשר בני ישראל יורדים - יורדים הם עד לעפר, וכאשר הם עולים - עולים עד לכוכבים, נמצא שחול מסמל רק ריבוי, וכוכבים מסמלים יותר ענין של 'גדולה'. אם כן, בודאי אין זה מן הראוי שנתפלל על זרענו שיהיו במצב של ירידה עד לעפר, וכל מעלתם תסתכם רק בריבוי. ואף על הכסף לא ראוי שירבה ככוכבים,

כיון שעניינים של הכוכבים מסמל יותר גדולה מאשר ריבוי. לכן, אף שבני גד נתבעו על שהקדימו את הממון לילדים, בפזמון זה כאמור ישנה סיבה לכך, ואם זה הטעם שבעלי הנוסחאות הפכו את הסדר, היה מן הראוי להשיבו על כנו כבראשונה.

"וְאֵלֶּה שְׁמוֹת הָאֲנָשִׁים לְמִטָּה יְהוּדָה כָּלֵב בֶּן יִפְנֹה. וְלִמְטָה בְּנֵי שִׁמְעוֹן שְׁמוּאֵל בֶּן עֲמִיהוּד. לְמִטָּה בְּנִימִן אֶלִּידָד בֶּן פְּסִלֹן. וְלִמְטָה בְּנֵי דָן נַשִּׂיא" (לד, יט-כב).

בשמות נשיאי השבטים הנאמרים כאן, יש שני דברים הנצרכים ביאור: א. מדוע לא נכתבו הנשיאים בסדר מסוים - כסדר תולדותם, או כסדר חנייתם? ב. מדוע בשלושת הנשיאים שנכתבו ראשונים - יהודה, שמעון ובנימין, לא נאמר אצלם התואר "נשיא", ואילו אצל שאר הנשיאים שנאמרו לאחר מכן - נכתב "ולמטה בני דן נשיא בוקי בן יגלי", וכן כולם?

אך הנה ידוע (פסחים נב: ועוד) שארץ ישראל נחלקה לשלוש ארצות: יהודה, גליל ועבר הירדן. ומצינו בגמ' (נדרים מז.) שאנשי הגליל היו קנטרנים וכעסנים והיו נודדים הנהא זה מזה, ולכן אבותיהם היו נותנים את נכסיהם לנשיא, כדי שאם בניהם ידרו הנהא זה מזה לא יועיל להם, שכן הכל שייך לנשיא.

ומאחר והפסוקים כאן מדברים רק על הארצות שבתוך ארץ ישראל - יהודה וגליל [ולא על עבר הירדן], והרי בחבל יהודה נחלו השבטים יהודה, שמעון ובנימין, לכן אצלם לא נאמר "נשיא", שכן אדמות הנחלה לא היו שייכות לנשיאים, אלא לכלל התושבים. אך שאר השבטים - שנחלו בגליל, אצלם נאמר "נשיא", הואיל והאדמות היו שייכות לנשיאים עצמם.

"את שלש הערים תתנו מעבר לירדן ואת שלש הערים תתנו בארץ פנעו ערי מקלט תהיינה" (לה, יז).

ביאר רש"י: "אע"פ שבארץ כנען תשעה שבטים וכאן אינן אלא שנים וחצי, השוה מנין ערי מקלט שלהם, משום דבגלעד נפישו (=מרובים) רוצחים."

ותמה רבי דוד סגל זצ"ל (ה"טז), בספרו 'דברי דוד' (עה"ת): הלא עניין ערי מקלט הוא מנוס לרוצח בשוגג, וממון שבגלעד היו רוצחים במזיד - מה הועילו הכתובים בתקנתם?

אך הנה נחלקו התנאים (מכות יא): ברוצח בשגגה שנמצא מחוץ לעיר מקלט, "רבי יוסי הגלילי אומר מצוה ביד גואל הדם [להורגו] ורשות ביד כל אדם, רבי עקיבא אומר רשות ביד גואל הדם וכל אדם חייבין עליו [כלומר אסורים מלהורגו]".

מעתה תובן ההשוואה היטב: לשיטת רבי יוסי הגלילי יש לחשוש שהואיל ומצויים בגלעד רוצחים במזיד, לא יהססו הללו להרוג את הרוצח בשוגג שלא היה סיפק בידו להגיע לעיר מקלט, ולכן רבו ערי המקלט בגלעד - כדי שהרוצח בשוגג יגיע במהרה לשם. ואף לשיטת רבי עקיבא יש לחשוש שהואיל ומצויים שם רוצחים במזיד לא יימנע ולא יתבייש גואל הדם מלהרוג את הרוצח בשוגג, מה שאין כן במקום שאין כל-כך הרבה רוצחים במזיד יתבייש גואל הדם להורגו.

"כִּי בְעִיר מְקַלְטוֹ יֵשֵׁב עַד מוֹת הַפֶּהַן הַגָּדֹל" (לה, כח).

הגמ' (יומא ט, דורשת): "אמר רבי יוחנן, מאי דכתיב 'יראת ה' תוסיף ימים ושנות רשעים תקצורנה' (משלי י, כז)? - 'יראת ה' תוסיף ימים' זה מקדש ראשון שעמד ארבע מאות ועשר שנים ולא שימשו בו אלא י"ח כהנים גדולים. 'ושנות רשעים תקצורנה' זה מקדש שני שעמד ד' מאות ועשרים שנה ושימשו בו יותר משלש מאות כהנים. צא מהם מ' שנה ששימש שמעון הצדיק, ושמונים ששימש יוחנן כהן גדול, עשר ששימש ישמעאל בן פאבי, ואמרי לה 'יא' ששמש רבי אלעזר בן חרסום, מכאן ואילך צא וחשוב כל אחד ואחד לא הוציא שנתו!"

פשוט הדברים הוא, שהכהנים הגדולים שכיהנו בבית שני שלא היו יראי שמיים בתכלית, קיצרו בכך את שנותם. אולם נראה לחשוף רובד נוסף בדרשת הגמרא:

כיון שהרוצחים בשגגה יושבים בעיר מקלט עד מות הכהן הגדול, ממילא בבית ראשון היו נשארים שם רוב חייהם והיו מתמעטים בעולם רציחות, וזהו שכתוב: 'יראת ה' של הכהנים הגדולים 'תוסיף ימים' לאותם שאינם נרצחים. אך בבית שני - 'שנות רשעים', השנים של הכהנים הגדולים שכיהנו כל אחד שנה אחת, 'תקצורנה' את חייהם של אלו שירצחו על ידי שחרורם המהיר של הרוצחים... (שיירי קרבן)

